

БЮРОКРАТІЯ (франц. *bureaucratie*, від *bureau* — бюро, канцелярія і грец. *κράτος* — влада) — специфічна форма соціальних організацій, центральні владні ланки яких відокремлюються від інших ланок, від безпосереднього волевиявлення та рішень більшості, ототожнюють мету своєї діяльності з метою всіх членів організації і спираються на формалізовані й стандартизовані правила (інструкції) організаційно-управлінської діяльності. За своїми функціон. ознаками Б. — досить суперечливе явище. З одного боку, вона відповідає тому рівневі соц. відносин і міжособистіс. стосунків, які вимагають наявності для всіх учасників спільної діяльності єдиних і чітких норм та правил її регулювання. Раціональність (економічність, оперативність, ефективність) за умов ускладнення змісту, збільшення функцій, інформації та учасників сусп. діяльності може бути досягнутою лише завдяки стандартизації організац.-управлін. дій — команд, розпоряджень, виконання, контролю, звіту тощо на всіх рівнях групової ієрархії. З іншого боку, Б., незважаючи на всі її зазначені переваги, неспроможна охопити всі сфери сусп. діяльності, діяти адекватно в кожній конкрет. ситуації, реагувати належ. чином на неминучі поступові зміни в організації. Б. не вступає в суперечність із вимогами таких змін, але, переступивши межу, втрачає свою раціональність і доцільність. Отже, як функціонал. явище Б. має суперечл. характер.

Інша річ — Б. як соц. (соц.-статусне, соц.-особистісне) явище. Її носій. суб'єкт дії — бюрократ, тобто особа, якій надані певні права і владні прерогативи і яка перебуває у привілейов. стані. Саме таке становище неминуче формує специф. інтереси Б. вже як привілейованої соц. верстви, яка дедалі більше втрачає зв'язок із функціонал. змістом діяльності організації, відокремлюється від неї і зрештою перетворюється на ворожу, відсторонену від організації силу. Оскільки інтереси Б. з огляду на її владні можливості ставляться вище за інтереси всієї решти чл. організації, то відбувається низка спотворень діяльності останньої: формал. чинники (інструкції, заг. правила) беруть гору над реальною, змістовою твор. роботою; з функціонал. заходу, покликаного виконувати суспільно визначені завдання і цілі організації, Б. перетворюється на самоціль, якій підпорядковується вся організація; всілякі дії й мотиви людей, спрямовані на інновац. пошуки та боротьбу з бюрократ. догматизмом і рутинною, оголошуються шкідливими й рішуче припиняються. Отже, як соц. явище Б. часто постає гальмом на шляху сусп. прогресу, спричинює відчуження людини в усіх його формах, започатковує найгірший різновид соц. нерівності й несправедливості. На

особистіс. рівні Б. дає про себе знати в таких явищах або виявах, як знеособлення людини, однобіч. підхід до людини лише як до виконавця-функціонера, авторитарність, зверхність, грубість. Б. як соц.-посадовий стан людей з її специф. «клановими» інтересами виступає тим негатив. чинником, який гальмує або перешкоджає організац.-управлін. діяльності адекватно вирішувати свої внутр. функціонал. суперечності. Їх оперативне й дієве розв'язування можливе за умов, коли інтереси Б. збігаються з інтересами всіх чл. організації. Але, на думку К. Маркса, в умовах соц.-клас. розшарування досягти цього практично неможливо. Отже, Б. як суто соц. явище є одним із виявів відчуження між людиною і суспільством, і поки існує таке взаємне відчуження, Б. існуватиме з усіма її хибними атрибутами, уособленням яких є бюрократ. держава. Подібну позицію обстоював М. Костомаров, рішуче виступаючи проти офіц. погляду на державу як пріоритетну самоцінність і на народ як «механічну силу держави». На його думку, спонукальною, живою силою історії є трудящі верстви народу, а держава виступає лише формою, мертвим механізмом, що приводиться в дію цією силою. Заформалізованість і абстрактність «правної дійсності» юрид. норм як своєрідне паливо для животіння Б. були предметом Наук. критики Б. Старосольського, одного із перших укр. фахівців у галузі соціології права кін. 19 — поч. 20 ст. На його думку, у вирішенні держ. проблем мають передувати «фактичність норм», їхня «дійсна дійсність», а не формал. засади правознавства, здатні множити лише Б. Марксист. і соц.-крит. підходи до тлумачення сутності Б. викривають соц.-істор. підґрунтя цього явища як соц. наслідку рац.-формаліз. функціонування організацій, але не дають повної, всебіч. картини бюрократ. явищ у суспільстві, особливо в індустріально розвиненому, оскільки оминають позит. функціонал., соц.-технол. роль сучас. Б. Першим на цю обставину звернув увагу М. Вебер, зазначивши, що необхідність бюрократ. засад для організацій сучас. пром. і високоінтегр. суспільства полягає в ефектив. характері чіткого розподілу обов'язків і завдань між чл. організації, що дає можливість рац. використання висококваліфік. фахівців; доцільності ієрархія. побудови владних відносин, що дає змогу керівникам одного рівня оперативно і плідно контролювати діяльність керівників нижчого рівня; у створенні чітко сформульов. і зафікс. системи єдиних правил, норм, стандартів, що зумовлює взаєморозуміння і єдність дій усіх чл. організації; у «технологічно справедливому» й функціонально рац. знеособленні адм. діяльності, емоцій, нейтральності стосунків, що створюються між

функціонерами організацій, коли людина сприймається не як особистість, а як носій певних владних компетенцій і функцій. М. Вебер при цьому наголошував, що, по-перше, бюрократ. стиль ділових (функціонал.) стосунків має обмежуватися кордонами організації й не переступати їх, і, по-друге, — за всієї своєї необхідності й прагматичної ефективності функціональна знеособленість стосунків не може не впливати негативно на «люд. чинник» діяльності організації і, зокрема управлін. діяльності. Згодом у практиці зх. менеджменту відбувся поступовий відхід від веберівської моделі «рац. побудови» організації. Необхідність бюрократ. засад визнано як частковий елемент оптимальної організації, яка з урахуванням хибних виявів функціонал. знеособлення своїх чл. має брати до уваги ірраціонал., дисфункціонал. та неформал. чинники діяльності (А. Гоулднер, Р. Майкелсон, Р. Мертон, Т. Парсонс). Від 30-х рр., із виникненням доктрини «людських відносин» (Е. Мейо), розпочався похід проти «деперсоналізації» особистості в організаціях, у розвинених країнах посилювалися антибюрократ. тенденції, й позитивна роль Б. як такої почала обмежуватися діяльністю компетентної представниц. Б., влада якої спирається на знання, вміння, творчий підхід до справи (А. Гоулднер). Важл. моментом обмеження негат. сторін Б. є надання їй легітим. характеру, сусп. визнання законності й доцільності її дій. Сусп. трансформації, що відбуваються в Україні, не означають послідовно позитив. перетворень у всіх сферах та галузях її життєдіяльності. Поряд із конструктив. змінами спостерігаються певні

метаморфози тих чи ін. негатив. явищ. Передусім це стосується й перетворення бюрократ. засад, коли на зміну держпартноменклатурі й Б. приходять Б. чиновництва, що прагне перетворити владу на власність саме завдяки корисливому використанню механізму «вимушеного зволікання» формально-стандартиз. процедур «вирішення питання» з того чи ін. приводу. Викорінення прагматич. і корисливої Б. можливе лише за умов реал. демократизації соц. інститутів і відносин. (Див. також [Влада, Держава](#)).

Рекомендована література

1. Маркс К. К критике гегелевской философии права // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 1. Москва, 1954;
2. Суїменко Є., Сакада М., Піддубний В. Керівник – організатор і вихователь. К., 1985;
3. Бурлачук В. Бюрократия как феномен власти и управления. К., 1989;
4. Вебер М. Государство и общество как общие понятия // Социология. Загально-історичні аналізи. Політика. К., 1998;
5. Суїменко Є. І. В якій Україні ми живемо? Ще одна версія сутності «Трансформації»... // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. 1998. № 6;
6. Наумкина С., Пилипенко В., Привалов Ю. Социально-политическая эффективность управленческой деятельности. К., 1999.

[Є. І. Суїменко](#)

Бібліографічний опис:

Бюрократія / Є. І. Суїменко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-38452>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).